

РУСЛАН НОВАКОВИЧ – письменник, журналіст, лікар, духовний діяч, член Міжнародного клубу православних літераторів «Омілія».

Народився 1967 р., дитинство і юність провів у Полтаві, де 1984 р. закінчив середню школу № 6. Співав у хорі місцевої Спаської церкви. Протягом 1985–1987 рр. служив у лавах Збройних Сил у Закавказзі, 1988–1994 рр. – навчався в Київському медичному інституті імені О. О. Богомольця. Студентом брав участь у дослідженнях Ближніх печер Києво-Печерської Лаври та Звіринецьких печер у Києві. Співав у молодіжному хорі Лаври в Трапезному храмі. У 1994–1997 рр. навчався в Українській Військово-медичній академії (спеціалізація – неврологія, психотерапія). 1994 р. організував і зареєстрував православну громаду на честь преподобного Агапіта Печерського при Київському медінституті, відтоді й по сьогодні він староста храму прп. Агапіта Печерського, з 2009 р. – диякон, клірик храму. Випускник Київської духовної семінарії (2009).

Має 15-річний досвід журналістської діяльності: з публіцистичними дописами друкувався в газетах «Вечірній Київ», «Київський вісник», «Независимість», «Всеукраїнские ведомости», «Дзеркало тижня», «Київський телеграф», «Камо грядеши». Його літературно-художню прозу публікували газета «Літературна Україна», журнали «Мгарський колокол», «Дзвін», «Січеслав», «Березіль», «Неопалима купина».

ДВА ОПОВІДАННЯ З ДАВНОМИНУЛИХ ЛІТ

Світлій пам'яті Олеся Гончара присвячується

1 КРАЙ ДОРОГИ

Баба Ониська стояла на перехресті доріг поблизу Лубен. Одна дорога, звивиста (і двом підводам розминутися затісно), тікала попід гору до монастиря. Інші дві слалися рівним широким шляхом на Полтаву і в протилежний бік до самого Києва.

Київським трактом в обидва боки частенько ішли підводи із зерном, дровами або соломою. Вони ніколи не ставали біля бабиної хати, хіба що призупинялися на мить, щоб запитати старої, чи правильним шляхом вони прямують. Вози із людьми – ті завжди перепочивали біля її нехитрого обійстя. Чи то коней нагодувати, чи самим з криниці напиться. А то й з бабою погомоніти. Бабі було веселіше жити при дорозі, як не як, а всі новини почути від подорожніх могла тільки вона.

Побіля дороги з обох боків прослалися людські городи, а трохи далі – очеретяне заболоття і качинячий ставочок, який улітку трохи не до самого дна висихав (а качки все чогось ходили до того чорного мулу, видзьобувачи якогось-небудь пічкурика або карасика). Тільки ба-

бина біленька хатка під іще не старою стріхою стояла край дороги, яка повертала на монастир за півверсти від села. Майже все її обійстя було всіяне квітами. Високі мальви поспиналися до самої стріхи, а кручені паничі позалазили на ті мальви, і на соняхи, і на самий тин, перетворивши його на квітуче диво. Здалеку, бувало, задивившись і гадаєш, як воно ото так, суха деревина, а цвіте.

* * *

Перед Зеленими святами баба Ониська вибілила хату, і ружі аж замайорили на тлі біленького окола. Баба частенько сиділа на лаві під вікнами і дивилася на захід сонця. Десь там Київ і Лавра свята. Нещодавно їхали прочани з Полтави до Києва; зупинялися водиці попийти. Стара й просила їх подати за неї записочку в Лаврі. Серед прочан були і письменні, то вони і записали її за здоров'є, а Карпа і всіх родичів померлих за упокій. Ониська кинула у воза їм пиріжків з ягідьми, яйця і горіхів. А ще зв'язала чималий оберемок чорнобривців до мощів Агапіта-цілителя. Добре замотавши букет у вогуку ганчірку, перев'язала і подала старшому чоловікові на ім'я Пилип.

– Ви водичкою поливайте, чуєте, то вони і тиждень будуть свіжими, наче тільки-но з грядочки.

Сказала так і перехрестила Пилипа і всіх, хто був на возі.

Коні повернули до Мгарського монастиря і потягли воза з людськими душами на богомілья. Прочани завжди завертали до старого козацького монастиря, щоб вклонитися святому Афанасію сидячому, помолитися на дорогу, а ще меду монастирського купити. Через деякий час вони вже верталися і, минаючи бабину хату, махали їй брилями. Баба трохи підвелася з лави, поправила хустку і ще раз перехрестила прочан. Хоча сонце було вже високо в небі, але якщо по-осінньому затьмарилось у той день. Хмари стояли на дощ. Люди поспішали, щоб до вечора встигнути до Пірятина.

Вже і тиждень минув, і Трійцю відсвяткували (баба сходила до обідні в Мгар, де й одговілася). Під вечір вона сідала край хати і пильно вдивлялася старечими очима в крайнеба, чи не їдуть назад прочани. Коли не було хмар, обличчя баби Ониськи неначе молодшало в променях вечорового сонечка. Проти сонця зморшки на чолі і скронях гладшали й майже зникали. Тоді вона і сиділа не згорнувшись вузликом, а прямесенько, гарнесенько, як на вечорницях. Лише підборіддя із сивою волосиною трохи тремтіло від напруги і тонкі губи шепотіли молитву.

Вона любила сонечко, бо змалечку воно завжди її тішило, зазираючи в шибку батькової хати. А більш за все любила схопитися ще удосвіта і дочекатися сходу. Вона спостерігала, як зірочки зникають в заграві нового дня, як перші промені осявають хрест на монастирській дзвіниці, і як Божий світ ожива, зустрічаючи світло перлами росяних крапель. Вони вигравали в ранковому сьайві, перемигувалися між собою і від легесенького вітерецю, який хвилями гоїдав левади, скочувалися зеленими стеблинами до спраглої землі. До схід сонця вітру не було, а от тільки почне розвиднятися, то і вітер де й візьметься. Тоді здавалося, що присульські оболоні аплодують сонечку, бо ж той вітерець народжував радісний шелест у заплавах, куширах і на луках. Довго ще дівчинкою вона дивилася на росяні намиста, що повдягали трави, милувалася відблиском монастиря в річці і щиро посміхалася, коли цю картину порушував якийсь короп чи в'язь, скидаючись якраз проти великого дзвону або вікон собору. Неначе і рибині закортіло помолитися в церкві, так вона сміливо пірнала у шибки.

А ще більш дивовижною і загадковою запам'яталася яскрава зірка, яка частенько з'являлася на сході. Вона сяяла рівним білим світлом і ніколи не миготіла, як інші. Їй і сонечко було раде, не проганяло мерщій з небо-

схилу. І ще довго цю зірочку було видно поруч із світилом. Ониська так і назвала її подругою сонця або світилкою.

Колись вона була світилкою на весіллі дочки сільського бондаря Ганни. Тримала маленьку свічечку і співала з іншими світилками навколо нареченої. Тоді і вона просила собі у Бога доброго чоловічка. А вранці дивилася на свою небесну світилку і гадала, чи ж і в мене буде така доленька яскрава, рівнесенька та безхмарна.

Та не судилося, так як молилося. Було й весілля, і вінець святий в церкві. Жили вони лагідно, в любові і достатку. Карпо, Онисин чоловік, все вмів робити. Золоті руки в людини. Та забрала його ота клята іспанка у вісімнадцятому. Півсела тоді ця пошесть винищила. Отак дав Бог чоловіка, так трясця забрала. І діточок не нажили.

Карпа поховали з почтом на монастирським кладовищі. За життя він був гожий іконостаси різати. Сам добрий сницар був і друзів мав за помічників. Довелося йому поновляти ще гетьманське різьблення в соборі. Аж два роки працював. Тому і поблагословив його ігумен Амвросій після смерті покласти поряд з іноками. Було так, як диякон вже «Вічну пам'ять» возгласив, то із собору птаство все знялося в небо. Повилітали з-під склепінь і шпарин горобці, покружляли навколо куполів та й полетіли на цвинтар. Посідали на гілках навкруги від людей і зацвірінчали. Такий лемент вчинили, що не чути було, як земля падала на домовину... Любили Карпа люди за добре серце і золоті руки. А пташки за те, що завжди з трапези крихти їм ніс у вузлику. А потім зі своєї верхатури підкидав крізь вікна на карнизи, особливо на свята. Бувало, стоїть він на риштуванні, щось до іконостасу приладнує, а горобчик залетить від Уседержителя і вниз – до Карпа. Сяде собі на образ і дивиться, як майстер працює. Та все голівку нахляє, то в один бік, то в інший, отакої...

Не знала вона, як дівкою була, що доведеться удовою вік жити, та ще й у чужій хаті доживати. Після смерті Карпа пішла Ониська в прийоми до тітки Домахи. Та теж овдовіла у вісімнадцятому. А єдина дочка Килина покинула матір і чоловіка та й повіялася десь за солдатами. Довго горювала мати, поки, виплакавши всі очі, впала на ноги. Довго сумував Кишинин чоловік – Михайло, та і каже тещі: «Мабуть, мамо, за гріхи наші Господь не попустив пожити нам в купі щасливим життям. Піду я попрацюю Богові в монастирі. Може, розвидниться наша доля».

Він змалечку ходив до монастиря і любив його. Любив міцні стіни Спаського собору й високі постаті святих угодників на них. Ще як Карпові допомагав у його роботі, все здивлявся на святу Олександру зліва від головного

аналою. А як сам залишався, то так руки до неї і простягав. Щось просив і цілував, цілував холодні стіни.

А ще в цьому соборі стояв трон. Гарний, червоний із позолотою. На ньому, як живий, сидів святий Афанасій. Сотні літ він сидів, та так велично, в повному архієрейському вбранні, немовби сам цар. Голова святого схилилася під тягарем владичної митри до самих грудей. Ох і намулила, мабуть, чоло за стільки літ, думав Михайло. Обличчя святого було запнуте парчевою наміткою, щоб ніхто з людей не бачив, як він молиться. Руки в шовкових рукавичках смиренно почивали на колінах. До ніг святителя прикладалися прочани і, завмерши біля трону, просили про свої потреби. Казав отець настоятель на службі, що Афанасій був колись патріархом у самому Царгороді. Михайло любив цього святого, як родича, як близьку людину. А чого – хтозна. Може, тому, що колись насився Михайлові й подав червоне яблучко. Ось тоді він і подумав уперше, що владика запрошує у свою обитель. Із півроку був послушником у Мгарі, а потім положився в ченці. Тепер його звать отець Модест.

* * *

– Тпру! Тпру! Бабо, ще не поночі, а ви і не впізнаєте своїх богомольців, – хтось гукнув із за тину.

– Оце бува! Замріялася я про літа молодії. Поки мріяла, то вони минули, – радісно приговорювала баба, чимчикуючи до хвіртки.

Сонце було ще височенько над лісом і досить добре освітлювало воза, запряженого двома кіньми. Хтось із прочан заgrimів відерцем, поспішаючи до бабусиної криниці. Біля хвіртки Ониська зустріла Пилипа. Високий і плечистий Пилип із темними, як черешні, очима був ще молодим, але трохи підтоптаним дядьком. Кульгаючи на ліву ногу, він зупинився і поклонився бабі.

– Вечір добрий, нене...

– Добрий вечір, синку. Заходьте мерщій до хати, перепочинете.

– Та ні, бабусю, – якомсь лагідно і сумно відповів Пилип, – треба спішити засвітла до Лубен доїхати. Там і сіно коням буде, а нам – де заночувати.

– Послухайте, люди добрі, – звернулася вже до всіх Ониська, – не зобижайте стару бабу. Я ж вас так чекала. Зайдіть, я щось скажу.

Ониська склала руки на грудях, благаючи прочан послухатись її.

– Ну, добре – протягнув Пилип, – зайдемо, але ненадовго.

З Пилипом до хати зайшли ще двоє – Іван та Василь. Четвертий богомолець був ще пару-

бок, Гриць. Він затримався біля воза, напуваючи коней.

Дядьки зайшли до світлиці, перехрестилися до образів та й посідали за стіл.

Крізь причілкове вікно останні промені сонечка протягли червону тятиву й полягали на великій іконі святого Миколая – якраз на його ризах із жовтої сухозлотиці. У хаті було чисто прибрано (постаралася до свята Ониська) і тепло. Цим літом не було ще й разу спекотно, і баба ще топила, бо любила, як в хаті тепло. Тоді й ноги менш боліли, і спати було краще.

До хати зайшов Гриць і допоміг бабі поставити казанок з борщем у піч. Потім Ониська засвітила каганець і поставила посеред столу. Сонце вже залишило стару ікону, ковзнулося по рушнику і зникло. Надворі смеркало.

У полум'ї каганця на столі з'явилося сало, хліб, цибуля, печена картопля. Всі ці наїдки прочани повитягали з торб, що мали при собі. Разом із харчами Пилип поклав на стіл якийсь згорточок. Баба принесла до столу горнятко з молоком, сіль і глек із темним духмяним напоєм.

– Почастую дорогих гостей тернівочкою. Ягоди сама збирала отамечки в ярюзі під святою горою, – обертала язиком баба, наливаючи з незручного глека наливку в глиняні чарки.

Прочитавши «Отче наш», посідали вечеряти.

– Пригощайтеся, будьте ласкаві, та розкажіть...

– Ну, давайте, тітко, для початку вип'ємо під вашою стріхою, – перебив її Пилип, – щоб дома не журилися.

– Хай їм важкенько гикнеться, – додав Іван.

Перехиливши чарки, заходилися закушувати. Після другої чарки баба подала борщ. Небагато вийшло дядькам того борщу, але по черпачку наточила кожному. «Ех, вдовина юшка, кажуть, наполовину із сліз», – думав Пилип, поглядаючи на бабу, яка сиділа проти нього за столом.

– Соромно і казати, тітко, а не виконали ми вашого наказу у святому граді, – мовив він, утираючи вуста рушником.

– А чого ж це так, га? – запитала баба.

– Не пустили нас у печери, гаспида, – сказав Пилип і розгорнув вогке сіреньке полотно, що лежало на столі.

При світлі блимаючого каганця всі побачили оберемок іще квітучих чорнобривців. Світлицею поплив ладанний дух цілющого зілля.

– Ой, лишенько! – збентежено вигукнула баба, впізнавши свої квіти. – Хто ж вони, ці злодуги?

– Кажуть, нова влада. Їх там із півсотні було. Конями понаїхали до святих воріт і все вигарцьовують, бодай їм лиха година по спинах

гарцювала! – включився до розмови Іван, і його сиві вуси задрожали від гніву.

– Так, може, вони, той, як його, владику зустрічали або проводжали. Я пам'ятаю, як ото в наш монастир владика святий із Полтави приїжджав, то козаків на конях була сила-силенна. Тутечки шляхом проходили, – махнула рукою до дверей баба.

– Та ми і самі так спочатку міркували, – мовив Пилип. – Коли ж благочестиві люди київські повідали, що вже рік, як немає владика митрополита. Вбили його оті... владарі.

– Ми бачили, як люди ходять на той горбок біля Лаври, де закатували владика. І плачуть, і моляться, – понуривши голову, додав Гриць.

У хаті стало так тихо, що можна було почути, як шарудять горобці в стрісі. Злегка потріскували дрова в печі, а старий бабин пес Сірко, обтрусившись біля порогу, де він до того лежав, поплентався до теплої груби. Чиясь ложка лунко впала на стіл. Баба перехрестилася. Всі мовчали. В іншій кімнаті було чутно, як важко зітхнула стара Домаха.

– Що ж це робиться в світі, а-а-а, – хитала головою баба Ониська, а разом із нею хитався і весь ослін, на якому сиділа.

– А оті, на конях, тітко, – продовжував Пилип, – козаки, але не наші. Все по-московському говорять, а як лаються, то боронь Боже дітям почути. Побачили нас, як ми хрестимося і поклони кладемо до землі, примчали двоє. Піший один, а другий верхи. Та як крикне: «Пшол прочь, старорежимная сволочь!» А той, що верхи, нагайкою над головою отакої, отакої...

– Ми кинулися тікати, – вступив до розмови Василь, – дак вершник таки мене по спині наздогнав ремінкоюю.

– Побігли далі до лікарні – там можна прямисінько на печери вийти, – продовжував Пилип, – сказали вартовому, що води треба набрати в джерелі. Той наш хлопець. Пустив. Спустилися стежкою до Полтавської церкви.

Баба здивовано закліпала очима.

– Так у нас називають Воздвиженську церкву над печерами, бо її полтавський полковник Герцик колись побудував. Ще як Січ була, – пояснив Гриць.

– Так воно так, – закахикав Пилип. – Так ось там нас і зупинили знову. Ми шапки познімали і просимось: «Пустіть нас, братики, у печери помолитися». Московські вершники були подалі, а ті, що піші, – наче й по-нашому говорять, а часом по-їхньому, не розбереш бісової матері. Так оті братики і кажуть, що їх начальство наказало нікого не пускати, і що тут вже ніхто молитися не буде. А ще, що нова влада повиганяє всіх ченців. Ми і справді жодного чорноризя не зустріли. А потім кажуть, забирайтеся геть, а то онде старшой побачить, то всипле вам іменем

революції. Пустили нас лише далі вниз до джерел. Ото і всього ми в Лаврі помолилися, що на образ над входом до церкви. Богородиця така сумна з малятком, і вся одежина кулями побита так, що і глина пообсипалася.

А на джерелах зустріли місцевого візника. Питаємо, що це коїться в Лаврі. А він і каже, що неспокійно в місті, треба переждати. Може, наші прийдуть і повикидають оту босоту з обителі. А я ж і питаю, хто владика святого закатував. А візник підняв пальця до Верхньої Лаври: «Оті, анахтемські, іменем революції».

– Хто ж вона – ця революція, – схаменулася баба, – що людей на смерть зводить? Звідки вона взялася на нашу голову? Які батьки її породили? А може, вона тої, антихристова дочка? Гріх страшний кров людську проливати. А за духовних – хай її до землі болячка припне! – Обличчя баби вкрилося зморшками, зів'яло, і з очей покотилися сльози.

– Багато зла людям наробила ота революція, трясця її матері. А може, ще й більшої біди наробить за гріхи наші люті. Тільки і бачили ми Лавру знизу в небесах, коли воду святу набирали в криниці. Побрели низом до возу, що стояв на переправі біля Дніпра. А далі ми поїхали у Видубицький монастир. Там бачили і монахів, і богомольців, і старців. Помолилися там і за вас, і за ваших померлих. Переночували сяк-так і на ранній помолилися, а до обідні пішли в Новий монастир, як його всі звуть. Він понад Видубицьким на горі, недалечко. Сходи туди ведуть цегляні, кріпкі. А краса доокруг, що й казати, самі діброви зелені і кручі, кручі... А під кручами Дніпро – благолепіє! А оті сходи, кажуть, сам старець Іона з братією мостили. Щоб люди йшли і молилися, як ото на вервечці, кожна сходинка – Господи помилуй читається. Отак воно і жити треба – з молитвою. В соборі нам показали могилу старця, а в лавці казували, що він з наших країв полтавських губернських і ще що сто років прожив. Водили нас отець Нектарій на печери давні, там кісток людських сила-силенна. А над печерями зовсім нова церква. Так ми і там помолилися за вас. Ось вам, нене, і проскурки з Києва.

Закінчивши розповідь, Пилип звівся, дістав з торби три проскурки і подав бабі. Бабуся прийняла святиню в обидві долоні, поцілувала і благоговійно поклала на рушник, що лежав на столі замість скатертини.

– А квіти я вирішив вам назад привезти, – зітхнув Пилип. – Вони ж були з нами скрізь по святих місцях. Хай тепер вас потішать. Покладете за образи, а коли глянете, то і нас згадаєте. Помолитесь, щоб живі-здорові були.

Він підвівся, узяв глека з наливкою, швидко розлив по повнії.

– Треба їхати теперечки... а то дощ застане в дорозі. Онде знову гріє, – мотильнув головою до вікна Пилип. – Давайте ж по третій, як там кажуть, – до коліс. А вам, мамо, спасибі, мудрий борщ зварили. Будьте кріпкі.

Випили, втерли вуста та й повставали дякувати Богові за трапезу.

– Ось постійте, – неначе щось згадала баба. – Послухайте! Ніж вам поночі блукати до тих Лубен, то краще зупиніться в нашому монастирі. У нас там зять баби Домахи, отець Модест, він вас поселить.

Прочани трохи погомоніли і зголосилися проситися на ночівлю до обителі.

– Підете пошукаєте його в келії або на просфорні. Скажете, баба Ониська поклон переказала.

Віз поволі рушив у бік монастиря, похитуючись на западинах.

* * *

Дощу в той вечір так і не було. А вранці, тільки-но розвиднилося, до Ониськи причваляв Охрім з Вільшанки. Колись він із Карпом по церквах наймитовав. Охрім у дереві толк знав. Міг і рами до ікон справити, і полицки, і мисники, і ступи, а коли попросять воза підчинити, то такі голоблі витеше – кіл, не кіл, а наче спис – рівненькі, гладенькі. Часом і діжки пробував робити, але так, для себе більше. Тут потрібна була не тільки хитрість особлива, а ще якесь невідоме йому чуття, яке приходить із досвідом. Отож і текли його діжки ручаями, вигинаючи клепки і рвучи обручи. Казав йому Миколабондар: «Щоб клепку зробити, самому треба в голові клепку мати». Ну, то й він і покинув ті діжки, бо мав кебу до іншої роботи.

Домасі зробив ночви з груші. Та саме Килину заміж оддавала – щоб онуків купати, і замовила мати ті ночви. Великі, як човен, глибокі, як ясла – троє лопуцьків разом скупаються. Довго вони стояли в хаті біля одвірка (в клуню – боронь Боже винести). Тож, виходячи з хати, їх часто зачіпали, а баба сварилася. Раз сільська капела колядувала, то хтось із прудких дівчаток турнув ті ночви. Ночви, гупнувшись з усієї сили долу, загули, мов той дзвін. Казала Домаха, що отак і гули до самого Водохреща, лишень вухо наставляй. Тепер уже відгули – півні з них воду п'ють улітку.

Охрім поздоровкався з Ониською, поклонився до образів і сів під стіною, підмостивши на ослін скинуту з плечей чумарку. Його зморшкувате, як дубова кора, лице було повернуте до каганця, що жеврів на покуті. Ониська склала свої натружені руки на спідниці, сидючи біля печі, і теж дивилася на вогник.

Покажикавши трохи і висякавшись для важності, дід почав:

– Бачив учора вашу Килину в Лубнах. Вон то шо.

– Ну, тож кажіть! – сплеснула руками Ониська.

– Тож кажу, кахи-кахи, – закахикав дід. – Пішов ото я до міста, щоб, значиться, кухлики і ложки попродавати. Ну й побачив її на базарі.

– Яка ж вона, кажіть уже скоріше, – не терпілося бабі від цієї новини.

– Я її зразу не познав. Воно, сухібздя, коси пообрізало ще й хустку червону нап'яло. Вся в шкірі до колін і підперезана. А на ногах не така, як ото в нас, взувачка, а чоботи! Хромові!

– Ото так ошарашкою і ходить? – не вірила Ониська.

– Ходить, капосне, ще й двох з наганями поруч водить. Щось їм скаже – оті пройдисвіти і хапають у людей то сало, то курку. І одне в торбу, одне в торбу. Вон то шо... І в мене ложки хотіли позабирати. А я як закричу: «Що ж ви, бісові діти, як вовки, зграєю ходите? Людей чесних оббираєте?» Хлопці сіпнулися до мене з наганями, а та примара щось бовкнула їм. Не розібрав їхньої мови. Відійшли. Я й до неї: «Чого це ти, Килино, лютуєш, людей перелякала». А вона мені: «Це не люди, а одноосібники, які не хочуть пролетаріат підтримати в складний час. І мене тут звати товариш Акуліна Ігнат'євна, щоб ви знали».

– А ви ж їй що?

– Я й плюнув: «А-ку-лі-на! Ти ж Килиною з роду була. І батько твій так тебе звав. Пам'ятаєш батька? Чи забула?» Ну, ще вилаявся, для годиться, та згадав батька її, як він тутечки гусьми та курми торгував. Такий же трудар був, як і оті сердешні. Кажу, він би тобі такої прочуханки дав за оці злодіяння. Ой, дав би прикурити, щоб і очі повилазили. Вона трохи злякалася, цигарку з рота кинула геть та все оглядається, чи не почув хтось. А потім каже, що зараз війна, що красная армія контру б'ють. Треба харчі для армії. Що – був би батько живий – все б оддав для побіди робочих і селян. Вон то шо.

– Бач, батька згадала, хай царствує праведник, – зітхнула баба.

– А я її: «Батько в могилі, а мати хоч і жива, та вже собаки часник товчуть. Лежить ненька, не встає, все за тебе Бога молить. Гріх великий маєш – матір покинула і чоловіка законного!»

– І що ж вона на це?

– Каже, немає вже гріха. Чуєш, Онисько, їй Богу, так і каже, немає вже гріха! Відмінили і назавжди. І що в партії робочих і селян все спільне: і чоловіки, і жінки. Живем, каже, як птиці. А це, каже, матері не кажіть, що мене бачили. Вон то шо.

– З чого вона там і живе, голубко? – лагідно запитала Ониська.

– Казала, в комісаріате працює по боротьбі з релігією і іншими пережитками історії.

– Хіба з цього проживеш? – не могла заспокоїтися баба. – І що вони там роблять?

– Бог її знає. Якщо отак і попів оббирає, то не пропаде, будьте вверені, – запевнив дід. – Бо, як пішла вона від мене, не попрощавшись, то з отими в кожанках до церкви повернули. Видно, боротися з пережитками... Вон то шо...

– Ой, лишенько, такий гріх несе душа чело-вечеська, – ледь не плакала Ониська. – І в кого вона така вдалася?

– Так ось я й прийшов сказати, як воно, той... А як Домаха – сокорить чи вже квокче?

– Слаба, зовсім слаба козачка стали. Бачать погано і чують через раз.

– Так-так. Хай би ще пожила, може, та, стерво, вернеться... Вон то шо... Тобі сказав, Онисько, а Домасі – як знаєш, чи будеш казати, чи ні. Тобі краще знати.

Охрім помовчав трохи і заходився збиратися додому. Підвівся, вдягнув чумарку і, намацавши в кишені дерев'яну ложку, подав бабі.

– На, даси Домасі. Дочка не забрала, хай мати їсть. А я завтра знову піду, мо', де і ступу продам.

Уже на порозі Ониська подала діду Охриму згорточок.

– Візьміть, це квіти із самого Києва, по святих місцях ходили, як Килина колись, було. Скажіть, що мати передали...

Сонце щедро заливало Присулля найтеплішими літніми променями. Воно розпочинало свій щоденний кругообіг. Вічний, неповторний, життєдайний. Усе живе і неживе освітлює воно на землі. Лише глибини серця людського не підвладні цьому могутньому сяйву. Там таїна, загадка, там свій усесвіт, своє сонце – Боже-ственне. А серед ясного неба на сході ще довго палала, сперечаючись із велетенським світилом, маленька, але така нездоланна зірочка – небесна світилка.

2

ІМЕНЕМ РЕВОЛЮЦІЇ

У теплому храмі літом служили рідко. Проте треби відправлялися щоденно і по кілька разів на день. За всякою потребою йшли боголюбиві селяни до храму. Аж із самих Лубен добивалися.

Тут приймали записки на поминання, на часточку і прості сорокоусти. Славився монастир і особливим читанням – «неусипаючий Псалтир». Саме в теплому храмі подалі від входу – аж під самісінькими вікнами – стояв аналой. Міцний, дубовий, із широкою дошкою навкіс. На тій дошці угорі лежав блаженський покривець зеленого оксамиту. В багатьох місцях нитки повипадали, мов тирса, утворюючи пліщини,

особливо на зламах тканини. Китички по краях були де-не-де обірвані. Чиєсь допитливе маля, подаючи записочку до аналою, було, зупиниться, розглядаючи оте диво. Та так задивиться, що мати не встигне всі свічки до ікон порозставляти, як оте отроча младо вхопить китичку і крутить, крутить, допоки не відкрутить. Ченці, які читали за аналоєм ті записки, не звертали за молитвою жодної уваги на дитячі забавки. Тим паче, розгорнутий старовинний Псалтир у мідному зі срібною полудою окладові простирився вширш більш ніж на аршин і затуляв від праведного покарання буйні дитячі голови.

Псалтир читався з ранку до ночі і з ночі до сходу благословенного світила. Ченці та послушники змінювали один одного кілька разів на добу, не припиняючи ані на мить возносити благання до небесного Владики.

Так і цієї ночі отець Модест стояв у темному храмі, схиливши голову над розгорнутою книгою. Його чорний клубок іноді нахилився разом із головою: ось-ось мав упасти на пошковлі сторінки. Тоді монах випростовувався, поправляв каптур і клав на могутні груди широкий хрест: «Покой, Господи, душі усопших рабів Твоїх, убієнного митрополита Володимира, схигумена Геронтія, архідиякона Симеона, ігумена Арсенія, монахині Леонтії...», – промовляв чернець, перегортаючи стос папірців з іменами спочилих. Його голос ставав дужчим, лунаючи на весь храм, потім меншав, а то і зовсім стихав. У цей час говорили не вуста, а зітхала в потаємній молитві вся його стражденна душа. Тоді Модест підводив очі до ікони Спасителя в терновому вінці й наче силувався пригадати чиїсь імена.

Не сходила з думки Килина. Як же він її любив, догоджав і одне просив у неї: «Сходи, Килисю, на прощу в Київ або Полтаву. Може ж, Господь почує твої молитви і пошле нам діточок, га?»

Років п'ятнадцять вони прожили разом, і з них п'ять років жінка ходила з богомольцями. Але, мабуть, не тільки молитви були в неї на серці. Бувало, повернеться з мандрів і все мовчить, про щось думає. А колись замість води святої і проскурок ремня солдатського принесла. Підбрала, мовляв, по дорозі. Спробував приміряти Модест – не сходиться. А якось пішла за чимось у Лубни, та й не повернулася. Разом із нею і ремінь той зник.

«Як же за тебе молитися, сердешна, за здоров'я чи за упокій?», – запитував Модест, пильно вдивляючись в обличчя Спасителя. Ввесь світ млів у його очах, аж постаті на іконах заломлювались. Ввижалося, що і Сам Христос повертав Свою чесну главу в терновому вінці і стражденно поглядав на нього.

«Жива, жива, – шепотів він. – Господи, вра-зуми її, благослови на добрі діла і поверни до старої матері. Я ж ніколи не покину Твою обитель, тільки б Килина повернулася жива-здорова. Не заради себе прошу, Отче, але заради старої Домахи. Зглянься, Господи, на немощі її! Пропаде козачка, спливе від туги...».

І посеред заупокійних молитов отець Модест упав ниць перед Спасителем і став гаряче молитися за здоров'я заблудлої Килини, і болящої Доменіки, своєї колишньої тещі, і Анастасії, що тепер доглядає її.

Згодом звівся з колін, одягнув клобука і став продовжувати читання псалмів. На дворі було темно, але час від часу місяць виринав із-за хмар і заглядав до старого храму. Товста воскова свічка на аналої продовжувала горіти, закликаючи до молитви.

Зненацька пролунав постріл, потім другий – уже ближче – і вимогливий стукіт у ворота. Чернець хутко задув свічку, в храмі стало зовсім темно. Лише лампадка жевріла біля Спаси, кидаючи червоні тінні на ікону. Вікна виходили до монастирського муру, тому, щоб побачити, що там за пригода, отець Модест похапцем вибіг у притвор, а звідти в сні. Там крізь віконну шибку при світлі місяця він уздрів солдатів з гвинтівками, що пробирались у двір через розчахнуті ворота. «Треба бігти до ігумена», – зблиснула думка. Прожогом кинувся з храму до будинку, де жив отець настоятель.

Ігумен Амвросій зазвичай прокидався дуже рано і потім довго молився в келії перед тим, як зібрати братію на вранішнє правило. Але зараз він стояв на ганкові з келійником.

– Брате, до нас зайшов цілий полк солдатів. Мерщій біжи на скит і скажи отцю Пахомію, нехай запрягає воза. Допоможеш йому перевезти пасіку з поля подалі в ліс, бо нова влада все переведе. І прочанам своїм накажи, щоб утікали, а ми вже за них помолимося, коли живі будемо.

Поблагословив Модеста і пішов разом із келійником до воріт.

Модест переліз мур і кинувся в обхід обителі до скиту. Коріння дерев хапало його за черевики, кущі дряпали напружені литки, теліпали по міцних плечах. Ієродиякон Модест біг, затиснувши в долоні поділ підрясника, а в іншій руці міцно тримаючи вервецю. Чорний клобук він загубив, коли перелазив мур. Устиг побачити, як той підскочив на камені і покотився вниз до річки.

Небо над ним южилося, десь блискали зірниць, а серед хмар угорі панував повний місяць, освітлюючи монастирський ставок. Аж ось і скит. Проскочивши в хвіртку, Модест убіг до келії скитоначальника Пахомія:

– Молитвами святих отець...

– Що там? – засіпався в ліжку Пахомій, силуючись підвестися.

– Солдати в монастирі, цілий полк!.. – забубонів Модест. – Отець настоятель наказав запрягати воза і ховати пасіку в ліс. А ще прочан наших відправити з Богом від біди подалі.

– Господи помилуй! Та невже цілий полк? Біда, ох біда, солдати – це біда, – закахикав отець Пахомій і почав шукати ногами навпомацки свої черевики. Знайшовши їх, засвітив свічку, подивився на черевики пильно та й поскидав їх знову. Потім поліз під шафу і дістав старі, але ще ладні хромові чоботи. Сяк-так намотавши онучі, вліз в чоботи і поспішив з келії до хліва. За ним вийшов і Модест.

Скитоначальник вивів із хліва двох воликів і почав запрягати їх у воза, який стояв під старою розлогою липою серед двору.

Поки він порався біля волів, Модест побудив Пилипа з друзями, які зайшли звечора з поклоном від тещі й від Ониськи.

– Біжіть, хлопці, бо ота солдатня, що зайняла монастир, довго не розглагольствує. Як не станете до їх ватаги, то в них розмова проста – «іменем революції» і... амінь.

– Хай Бог милує і криє! І в наші краї ота революція прийшла, – схвильовано хрестився Пилип. – Хлопці, анумо на воза і тікаймо геть.

Хлопці повибігали у двір, почали впрягати волів. Висадили діжки з монастирським медом, прикидали соломною. В повітці позалишали глечики, глеки і маленькі горнятка з медом, що продавалися прочанам у монастирській лавці. Залишили, щоб не виникло жодної підозри, що ченці щось приховали. Два величеньких горщика Модест таки взяв звідти і передав прочанам.

– Візьміть собі в дорогу, щоб солодше брелося світами. А цей, менший, бабі Онисьці завезіть... І помоліться за нашу братію... Дай Бог, ще побачимось. А тепер їдьте за нами! Господи, благослови!

Модест зачинив ворота за возами і, підбігши, заскочив до Пахомія. Той правив воза в степ, та так, щоб скитська церква затуляла собою втікачів від поглядів з боку монастирських врат.

Починало сіріти. Від'їхавши з півверсти, Пахомій зупинив волів і, гукнувши Пилипа, показав йому батоном на стежку, якою можна було спуститися поза ставком у Вільшанку, а там і на Полтавський шлях.

– Благословіть, отче, – схилив голову Пилип, а за ним і всі богомольці.

– Бог благословить! Їдьте з Богом. Тут вас ніхто не зачепить, – сказав скитоначальник, спокійно подивившись кожному в очі.

Прочани повернули волами вліво, а монастирській віз покотився прямо, до лісу.

* * *

Отець Модест сидів під яблуною біля хати своєї тещі Домахи і дивився на шлях. Давно вже не було жодного руху, неначе всі люди поховалися від спеки в затишку садків і перелісків Засулля. Лубни і прилеглі села були приголомшені останніми подіями в монастирі.

Модест нахилився трохи вперед, підперши долонями скроні. Він був убраний по-сільському: в полотняні штани, вишивану сорочку з мережкою, стоптані черевики на босу ногу. На потилиці притулювався солом'яний бриль. Півголови Модестові було перев'язано хусткою. Хоч рана майже загоїлася, та все це не тішило душу. Довелося постригтися, ще й бороду збрити, що була геть у крові...

Два місяці панування солдатчини в монастирі запали в серці як один нестерпно довгий і болючий день.

Спершу, щоб розквартируватися, комісар звелів настоятелю перевести всіх монахів у його ігуменський будинок. Потім затребував ключі від усіх комор, льохів, клунь, сховів, горищ, кухні, трапезної і теплої церкви.

Солдати поводили себе так, що не доведи і помилуй! Пиячили, знущалися над ченцями, влаштовували бійки прямо в храмі. Одним словом, бусурмани чи ще які нехристі.

Серед цієї армії було багато вояків, одягнутих у чорного сукна бушлати, чорні цупкі брюки і безкозирки – такі собі картузи зі стрічками на потилиці. На грудях у них перехрещувалися стрічки з набоями. Всі вони мали кисети з тютюном – не тютюном, якоюсь смердючою тирсою, що її тільки й знай запихали до носа. Нанюхавшись, утрачали і розум, і сором. Іржали, як коні, кувікали свинями, завивали вовками, бігали монастирським подвір'ям, билися між собою, мов навіжені, а потім цілувалися і клялися в дружбі.

Якось Модест зайшов до Благовіщенського храму і жажнувся. Іконостас був розбитий, ікони Богородиці і Афанасія попробовані багнетами. Стіни, на яких ще де-не-де висіли ікони, були в діромахах від куль, а на підлозі валялися купи штукатурки, битого скла, пошматовані ризи й кіоти. Аналой, за яким він ще донедавна читав псалтир, стояв не біля вікна, а посеред храму. А на ньому – недопита пляшка самогонки і кілька склянок від лампадок. Трохи нижче лежала книга. Але все, що від неї лишилося, – то палітурки та два десятки надірваних псалмів. Модест стояв у сплюндрованому храмі, «яко нощний вран на нирищі». Потім, перехрестившись, підняв оті аркуші, обережно поклав до кишені.

Вийшов у двір й одразу побачив коня, що смиренно пасся біля собору. Підійшов ближче, оторопів. Тварина повернула морду до нього... і в зареві ранкового сонця заблищало, заяскраві-

ло, залисніло сяюче коло над конячою головою. Модест остовпів. «Що це за предиво! Господи, помилуй!» Модест почав хреститися. Він знав, що в церквах малюють євангелістів разом із тваринами. Він бачив лева, яструба, вола із золотими покотьюлами за спиною, як у святих. Але коня, та ще й живого... Ні, тут щось не те. «Да воскресне Бог і розточаться вразі Його!» Кінь опустил голову до землі і став щипати травичку. І тут Модест побачив мотузки під кінською шиєю і впізнав металевий позолочений вінець з великої ікони Богородиці, що висіла біля криласу в теплому Благовіщенському храмі.

Коли він відв'язував оті шворки, кінь дивився на нього, винувато кліпаючи довгими віями. В якусь мить йому здалося, що великі карі очі тварини заблищали покайною сльозою. Погладив гриву коневі і сказав:

– Дякую тобі, братику, що не потоптав святині.

Вінець Богородиці він відніс отцю настоятелю.

Минула Петрівка й настали жнива. Ченці працювали в полі не покладаючи рук. Декілька солдатів допомагали їм. Усе зерно було вивезене на торг. Монахам лишили крихти.

– Підлаталися на нашому горі, – казав про війсьکو старий економ отець Іларіон.

Монахи чекали визволення від більшовицького полону, але добровольчої армії все не було видно. Вже і Спасівка зайшла, яблука в садках поналивалися і терпляче висіли на гілках, очікуючи великого освячення на Спаса. Монастир готувався до святкування престолу. Отець економ нашкріб кращого борошна на просфори і приховав пляшку вина для чаші (якісь прочани з Криму привезли під Різдво).

Згодом прийшли визволителі. Та вони що ж – як прийшли, так і пішли. Один день побули і відступили. На самого Маковія це було. Після водосвятного молебну до монастиря знов увірвалися більшовики. Лютий комісар підскакав конем до настоятеля.

– Ну, что, контра малоросійская, празднуєте? Скоро ми вам устроім празднік революціонний, с огоньком! – І так зблиснув очима, що, здавалося, і світ затьмарився.

Перед великою вечернею напередодні Спаса було наказано всім зібратися у дворі для отримання продовольчого пайка. Монахи слухняно вийшли разом з ігуменом і стали навпроти озброєних солдат. І тут комісар оголосив, що за содействіє контрреволюції вся братія арештовується. Погнали до лісу по дрова. На траві біля собору швидко виросла велика купа дров. Ченці розуміли, що готують собі вогнище, полум'яну купель, і молилися перед смертю.